

BALOGH TAMÁS

A kötetté formálás igénye

AZ ESTI KORNÉL KELETKEZÉSTÖRTÉNETÉHEZ

„Sokáig jegyezgetett, összevissza.
Voltaképp akkor tudta meg, mit
akart kifejezni, mikor már el-
készült.”

(Kosztolányi Dezső)

Nincs író, ki előbb vagy utóbb ne kötetben gondolkodna, ha saját már meglévő vagy még csak készülő írásait veszi számba. Vagy eleve egy tudatos munkaterv alapján írja meg egy előre el- és megtervezett kötet alkotó részeit, vagy a *látszólag* egymástól függetlenül született írásokat menet közben formálja sorozattá, egészszé, kötétté.

Ez Kosztolányira is igaz volt, s kiváltképp megfigyelhető az írói kibontakozás szakaszában. Az 1910-es években Kosztolányi leginkább a Tevan és Kner kiadóval állt kapcsolatban, s mivel két vidéki (békéscsabai, illetve gyomai) kiadóról van szó, gyakran naponta fordult köztük a postás. Levelezésük fennmaradt részei arról is tanúskodnak, hogy bár az időszak szinte összes kötete (pl. *Mágia*, *Öcsém*, *Mák*, *Tinta*) tartalma folyton alakult, a változó részletek mögött mindig őrt állt az egész, a kötetkompozíció, amely egybe fogta az írásokat. Nem egy esetben azonban nemcsak a tartalom, a cím is változott: Kosztolányi a *Mák* esetében – egészen különös módon – egy már korábban megjelent kötet címét (*Lánc, lánc, eszterlánc*) vette volna át (vagy talán annak lett volna második, bővített kiadása), s csak később változtatta meg, és hasonlóképp született meg a *Bölcsőtől a koporsóig*, amelyet eredetileg *Új alakok* címmel tervezett kiadatni – az *Alakok* folytatásaként. (Az a példa pedig, amikor Kosztolányi egy már megjelent kötetének címét változtatta meg, közismert: így lett *A véres költő*ből – a második kiadástól – *Nero, a véres költő*.)

Nem történt ez másképp az *Esti Kornél* (1933) esetében sem. Formálódásáról nagy vonalakban voltak ismereteink, azonban most egy új adalék került elő, a kötet megjelenését több évvel megelőző szerzői nyilatkozat.

Az *Esti Kornél* minden elemzője egyetért abban, hogy a kötetbe foglalt tizenhét történet egy tudatosan megformált, megszerkesztett egészet alkot. Az eredetileg különálló novellákként megjelenő egyes „fejezetek” egymással szorosabb vagy lazább kapcsolatban állnak, így a kötetet lehet novellagyűjteménynek, novellaciklusnak (-füzérnek, -sorozatnak), vagy regénynek, illetve antiregénynek tekinteni. Az utóbbi években pedig éppen ez a szó-

vegegyüttes vált a Kosztolányi-életmű legtöbbet és legtöbbszörképpen elemzett részévé; keletkezéstörténetével azonban mindmáig alig foglalkoztak.¹

A kilencvenes évek második fele hozott változást a szakirodalomban. Bengi László az 1933-as kötet zárófejezetét vizsgáló tanulmányának egy jegyzetében filológiai kutatási eredményt közöl: az *Utam* (1932) első megjelenésekor még nem Esti-novella volt, tehát a kötetkompozíció csak ez után születhetett meg, Péczely Dóra pedig az eredetileg *Esti Kornél följegyzése* alcímmel megjelent, de később alcímét-vesztett *Boncolás* című Kosztolányi-novellát be-, illetve pontosabban: visszaemelte az Esti Kornél-szövegek sorába.²

Mivel nem támaszkodhattak kritikai kiadásra, az utóbbi idők elemzőiben volt valami hiányérzet az *Esti Kornél* keletkezéstörténetével kapcsolatban. Ennek magyarázata a filológiai kutatások elmaradása volt. Ezt a hiányt ismerte fel Lengyel András, s írta meg az *Esti Kornél* keletkezéstörténetét, azon belül is a központi szövegek alakulását-változását, s a kötetkompozíció megszületésének lehetséges folyamatát ismertető alapvető s megkerülhetetlen tanulmányát.³ Véleménye szerint, „hogy a könyv kompozíciós terve mikorra ért meg, nem lehet pontosan eldönteni. A szövegek valamiféle összetartozásának tudata ugyan már 1927-ben létezett, de az, hogy ezt a szöveganyagot könnyvé lehet – s kell – szerkeszteni, valószínűleg csak 1932-ben merült föl”, amikor is megjelent a kötet később a tizennyolcadik, záró fejezetévé váló *Utam*, s ezt a novellát Kosztolányi „alighanem azért írta meg, hogy legyen egy zárata a könyvhöz. Azaz, ha ez az okfejtés igaz, akkor már mindenképpen könyvben – a szövegek valamiféle kompozíciójában – gondolkodott.” Ugyanakkor „nem kizárt azonban, hogy még ekkor – 1932. február 21. – sem állt össze teljesen a könyvkompozíció terve”, ugyanis a novella eredetileg nem Esti Kornél-szöveg, tehát csak „az *Utam* elkészülte után alakult ki a kötetkompozíció. Ha ez igaz, márpedig nagy valószínűséggel igaz, akkor az *Utam* is csak utólag, a benne rejlő kompozíciós lehetőséget fölismerve illesztődött be a könyvbe. Márpedig akkor a kötetkompozíció kialakulása akár 1933 elejéig is elhúzódhatott. Ezt a föltevést erősíti, hogy csak ezt követően, legutolsóként, már a következő évre átcsúszva íródott meg az a fejezet – az első –, amely, bár legutoljára íródott, voltaképpen egységbe szervezi az Esti Kornél-szövegeket, s amely minden addigi, e témakörbe sorolható szöveg szintézisének tekinthető.”

Lengyel András végső következtése, „hogy az *Esti Kornél* nem egy előre megkoncipiált, tudatos írói terv eredményeként született meg, hanem inkább egy, önmagát menet közben

¹ Kosztolányi Dezsőné: *Kosztolányi Dezső*. Bp., 1990. 230.; Rónay László: *Kosztolányi Dezső*. Bp., 1977. 244.; Kiss Ferenc: *Az érett Kosztolányi*. Bp., 1979. 444.; Király István: *Egy magatartás anatómiája. Kosztolányi és az Esti Kornél*. Kortárs, 1985. márc.–máj. In: Uő.: *Kosztolányi. Vita és vallomás*. Bp., 1985. 412.; Bori Imre: *Kosztolányi Dezső*. Újvidék, 1986. 205.; Szegedy-Maszák Mihály: *Az Esti Kornél jelentésrétegei*. (1980; 1998) In: *Tanulmányok Kosztolányi Dezsőről (Újraolvasó)* Bp., 1998. 158–177. Szerk.: Kulcsár Szabó Ernő, Sz.-M. M., lásd még: Uő.: *Az újraolvasás kényszere: Esti Kornél*. Alföld, 2002. nov. 88–101.; Hima Gabriella: *Kosztolányi és az egzisztenciális regény*. (*Kosztolányi regényeinek poétikai vizsgálata*) Bp., 1992. 169.

² Bengi László: *In memoriam Corneliu Esti*. Az *Esti Kornél Tizennyolcadik fejezetéről*. *Literatúra*, 1996/2. In: *Tanulmányok Kosztolányi Dezsőről*, 198–215.; Péczely Dóra: „E.S.T.I.”-K-érdés”. *Az Esti Kornél-szövegek kiadásának problémái*. In: *Tanulmányok Kosztolányi Dezsőről*, 178–187.

³ Lengyel András: *Genézis és kompozíció viszonya az Esti Kornélban. Kosztolányi kísérlete az éntegritás bomlásának kompenzálására*. *Forrás*, 2000. jún., 49–62. In: Uő.: *Játék és valóság közt. Kosztolányi-tanulmányok*. Szeged, 2000. 212–238.

is folyamatosan alakító, az időben előbb keletkező szövegek logikáját valamiképpen »folytató« szövegszerveződés példája – amelyben a komponálás igénye jórészt csak mint utólagos szelekció érvényesült.⁴ A most megtalált hír nem változtatja meg az általa felvázolt koncepciót, csak módosítja, s bizonyítja, hogy Kosztolányi az eddig feltételezettek-nél jóval – két-három évvel – korábban kötetben gondolkodott, s már 1930-ban a tervezett *Esti Kornél* című kötetéről nyilatkozott. A két állítás azonban nem zárja ki egymást, ugyanis Kosztolányi 1930-ban egy saját, *megjelenés előtt álló* kötetéről beszél, míg Lengyel András Kosztolányi 1933-ban *megjelent* kötetéről. A két *Esti Kornél* pedig nem ugyanaz, illetve feltételezhetően csak részleteiben fedik egymást, bizonyíthatóan pedig csak címében egyezik meg. Tény, hogy Kosztolányi 1930-tól *egy* tervezett *Esti Kornél* című kötetben gondolkodik, 1932-től azonban az ismert *Esti Kornél*-ban. 1930-tól számítható (és számítandó) a tudatos ciklusszervezés igénye, viszont az elképzelés formálódott, alakult, 1932–33-ban szilárdult meg az addig képlékeny anyag és szerkezet, s vált véglegessé 1933 áprilisában, amikor az első fejezet, voltaképpen pedig májusban, amikor maga a kötet megjelent.

A *Magyar Hírlap* vasárnapi számaiban az olvasó rendszeresen találkozhatott a *Mi készül?* című rovattal. Ebben általában írók-költők készülő műveiről esett szó, bár ezek nem a hagyományos idézési technikával vagy interjúformában jelentek meg, hanem a „kis színesek között”, de dialogizált hírként. Az információk azonban olyan személyes jellegűek, hogy nyilvánvalóan csakis a szerzőtől magától származnak.

1930. augusztus 24-én a hírrovat elején Kosztolányi megjelenés előtt álló munkáiról olvashatunk: „Bizonyára nagy föltűnést fog kelteni Kosztolányi Dezsőnek két új, ősszel, illetve télen megjelenő munkája. A *Zsivajgó természet* – az egyiknek a címe. Egészen újszerű írásmű, amelyben megszólal az egész természet: az állatok, rovarok, növények, ásványok jellemzik saját magukat. Ez a könyv tulajdonképpen kiegészítő része Kosztolányi nemrég megjelent *Alakok* című kötetének, amelyben embereket mutatott be az író hasonló módon.

Ugyancsak nagy érdeklődésre tarthat számot a másik készülő Kosztolányi-kötet: *Esti Kornél* címen önéletrajzszerű novellasorozatát gyűjt össze Kosztolányi. Az *Esti Kornél* novelláinak egy része már megjelent napilapok és folyóiratok hasábjain, de sok közülük ebben a kötetben lát először napvilágot.⁵

A nyilatkozatban – emellett, hogy a *Zsivajgó természet*ről is új adalékot kapunk, hiszen a szerző maga rokonította azt az előzőleg megjelent kötetével, a híradás az *Esti Kornél* szempontjából közöl inkább lényegi információkat.

Explicite benne foglaltatik a műnek önéletrajzszerű novellasorozatként való szerzői definiálása. Az *Esti Kornél*-írássok kvázi önéletrajzi eredetét az elméleti-értelmezői iskolák tagadják, viszont éppen Lengyel András hívta fel a figyelmet egy perdöntőnek látszó alakulástörténeti adatra: a később Második fejezetként kötetbe került, eredetileg *Vörös ökör* címmel a *Színházi Élet* 1929. karácsonyi – tehát kiemelt fontosságú – számában megjelent novella kisfiúja az első közlésben még nem *Esti Kornél*-ként, hanem Kosztolányi Dezsőként mutatkozik be tanárának, s így „ez a novella-változat hangsúlyozottan »önélet-

⁴ Lengyel András: I. m.

⁵ *Mi készül?* Magyar Hírlap, 1930. aug. 24. 23.

rajzi», önmegnyilvánító szerepű; azzal, hogy az elbeszélő történetben Kosztolányi a saját nevét adja a szereplőnek, az önéletrajzi – referenciális – olvasatra ad meghatalmazást.⁶ A *Magyar Hírlap*nak adott nyilatkozat idején ez a novella már megjelent, s bár ekkor még éppen hogy nem Esti volt a főhőse, de az író nagy valószínűséggel már gondolkodott az átdolgozáson (amely csupán az említett névcsereből áll). Kosztolányi tehát azon túl, hogy nem tagadta soha az Esti-novellák önéletrajzi eredetét, a nyilatkozatban meg is erősítette ezt.

Fontos továbbá, hogy Kosztolányi *novellasorozat*nak nevezi a készülő művet, hiszen a kötet megjelenésétől, azaz 1933 óta oszlanak meg az *Esti Kornél* műfajisága kérdésében a vélemények.⁷ Az *Esti Kornél* műfaját meghatározni nem e dolgozat feladata, az viszont a nyilatkozat alapján biztos, hogy 1930 augusztusában a szerző még egyértelműen a novellasorozatot jelölte meg műfajként. Azonban a műfajiság kérdéséhez tartozik még egy újabb adalék. A kötet megjelenések másnapján, tehát 1933. május 7-én a *Genius* kiadó a *Corvinában*, a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők heti közlönyében így hirdette a művet: „*Regényes életrajz*, félig fantasztikus, félig realiztikus, visszaemlékezésekkel, a szerző ifjúságából, amikor »a trónon Ferenc József király ült«, s kávéházakban pedig csak költők, különcök, bohémek tanyáztak.”⁸ Tehát az 1930-ban még egyértelműen *novellaciklusként* definiált *Esti Kornél* műfaja később – a kötet megjelenése előtt nyomdába kerülő, tehát a *Geniustól*, s ezáltal talán magától a szerzőtől eredő hirdetés megszövegezése szerint – *regényes életrajzra* módosult. Ez az alakulástörténeten belüli műfaj-önmeghatározási eltérés azonban nem a bizonytalanság jele, hanem a folyamatos változás s többretegűségé, a többféle értelmezhetőségé, s ennek a folyamatnak a végén születik meg – a koncepció véglegesítése, sőt a kötetegész összeállása után – az Első fejezet, amelyben Kosztolányi tovább kuszálta a műfaj-meghatározás lehetőségét.

A *Mi készül?* híradás befejező mondata pedig inkább olvasócsalogató reklámfogásnak tűnik: „Az *Esti Kornél* novelláinak egy része már megjelent napilapok és folyóiratok hasábjain, de sok közülük ebben a kötetben lát először napvilágot”, állítja a nyilatkozattevő, de sem a korabeli szokás, sem a szerzői alkat ismerete nem erősíti meg ezt. Ekkoriban ugyanis nemigen, sőt szinte egyáltalán nem jelentek meg kötetben első közlésű írások. (Miképp előtte, utána s napjainkban sem.) Az írók-költők sajtóbeli publikálásokról éltek, írásaikat először napilapban vagy folyóiratban tették közzé, sőt általában napilapok belső munkatársai is voltak. Szinte elképzelhetetlen, hogy lemondtak volna a sajtóbeli közlés honoráriumáról, s a *megjelent* kötet maga is cáfolja ezt: csak korábban (1925 és 1933 között) sajtóban is publikált írásokból áll.

A bejelentés *implicit*e azonban ezeknél is fontosabb információt hordoz. Ez ugyanis az *Esti Kornél* című – itt még persze tervezett – kötet *első említése*. Kosztolányi előző nyilatkozata a *Mi készül?* rovatban még nem utalt rá: „Kosztolányi Dezső érdekes könyvet fejezett be, amelynek *Zsivajgó természet* a címe, alcíme pedig: *Virágok, fák, madarak, lepkék, kövek*. Virágok, fák, madarak, lepkék és kövek beszélnek Kosztolányi új könyvében,

⁶ Lengyel András: I. m.

⁷ Összefoglalta: Szilágyi Zsófia: A „feltámadó” *Esti Kornél*. *Esti Kornél, Réz Zoli, Lemúr Miki*. Alföld, 2004. jan. 62–81. In: Uő.: *A féllábú ólomkatona. Irodalmi mű-hibák*. Pozsony, 2005. 160–188.

⁸ *Corvina*, 1937. május 7. 57. A kötet „ára színes borítékkal egész vászonkötésben 3.75 pengő” volt. – Kiemelés tőlem: B. T.

beszélnek saját jellemükről, életükről és bemutatkoznak nagyon eredeti és költői stílusban.⁹ (A kis könyv utolsó két ciklusa – *Ásványok beszéde*, *Drágakövek beszéde* – valóban nem sokkal a híradás előtt jelent meg a *Pesti Hírlap Vasárnapjában* [1930. febr. 16.; febr. 23.].) A korábbi nyilatkozatok sem ejtettek róla szót.

A híradás „Kosztolányi Dezsőnek két új, ősszel, illetve télen megjelenő munkáját”-t ígéri az 1930-as esztendőre. Pár hónappal később a *Magyar Hírlap* még egyszer hírt adott a *Zsivajgó természet*ről, miszerint „Kosztolányi egy finom csipkézésű prózai költeménykötettel ugrik ki”¹⁰, és a kis kötet valóban meg is jelent az év őszén – egészen pontosan 1930. október 27-én – a *Genius* kiadónál.¹¹ Az *Esti Kornél* azonban csak 1933. május 6-án került ki a nyomdából.¹² A közben eltelt csaknem három év alatt Kosztolányi cikkek száza mellett öt kötetet jelentetett meg, azonban ebből három fordítás, egy átdolgozás, egy pedig szerkesztés: a *Szent Imre himnuszok* és a *Rómeo és Júlia* fordítása 1930 második felében, a *Kínai és japán versek* és az *Aranysárkány* ifjúság számára átdolgozott kiadása 1932-ben látott napvilágot, s még ugyanez év végén a *Pesti Hírlap Nyelvére*.

Az 1930. augusztusi híradás azonban nemcsak az *első*, hanem az *utolsó* említése is a tervezett kötetnek. A *Mi készül?* rovat következő Kosztolányi-nyilatkozata ugyanis már egészen más készülő művet említ: „Kosztolányi Dezsőnek most jelent meg a *Zsivajgó természet* című könyve. A termékeny írónak nemsokára új regénye fogja gazdagítani a könyvpiacot: *A mostoha*. Témája: egy budapesti orvos feleségül vesz egy intelligens, modern, felvilágosodott lányt, aki ezáltal három testvér mostohájává lesz. Hiába akar a három gyermek »édesanyjává« lenni – lehetetlen, végül valósággal halálra kínozza a gyerekeket.”¹³ Kosztolányi tehát műfajt váltott, s az önéletrajzíságot megtartva regényt írt. (Nem regényírásba fogott, hanem éppenhogy visszatért a *Mostoha* című regényhez, melyet az eddigi 1930-as dátumtól eltérően jóval korábban kezdett.¹⁴ Mindezt persze a fent sorolt fordítások és más munkák mellett.)

A kérdés az, ha Kosztolányi mégis megjelenteti az *Esti Kornélt* 1930 karácsonyára, azt mely szövegek alkották volna, s az így összeállított anyag milyen változásokat eredményezett volna a tartalomban, a szerkezetben?

Tudvalevő, hogy Kosztolányi az 1933-ban megjelent kötetébe nem az addig elkészült összes, *Esti Kornél* alakját mozgó novelláját gyűjtötte egybe, miképpen az *Esti Kornél kalandjai* ciklus sem csupán az 1933–1936 között keletkezett írásokat foglalja magába, hanem Kosztolányi mindkét alkalommal egy nagyobb szöveghalmaz elemeiből válogatott, illetve egy másik szöveghalmaz darabjait tette *Esti*-írásokká. *Válogatásról és szerkesztésről* beszélünk, mely folyamat végén Kosztolányi egy olyan egységes, koherens anyagot állított össze, amely az *Esti Kornélt* mindmáig az életmű kiemelt darabjává teszi.

⁹ *Mi készül?* Magyar Hírlap, 1930. márc. 2. 23.

¹⁰ *A Magyar Hírlap írónak munkái – könyvformában*. Magyar Hírlap 1930. okt. 19. 17.

¹¹ A Budapesti Királyi Ügyészség példányát, melybe az átvételt [engedélyt] igazoló pecsétet került, a Szegedi Egyetem könyvtára őrzi, raktári száma: 26916.

¹² Lengyel András: I. m.

¹³ *Mi készül?* Magyar Hírlap, 1930. nov. 30. 33.

¹⁴ Erről lásd bővebben Balogh Tamás: „Új regényen dolgozik Kosztolányi Dezső.” *Az el nem készült Mostoha keletkezéstörténete*. Holmi, 2004. nov.

Ebből az következhetne, hogy a kimaradt részek esetleg „gyöngébbek” lettek volna, illetve nem beilleszthetők az 1932–33 fordulóján *végleg* kialakult koncepcióba. Ezt maga Kosztolányi cáfolta meg azzal, hogy a *Tengerszem* ciklusába is jó pár – pontosan hat, 1930 augusztusa előtt írt történetet szerkesztett be, úgy is, hogy korábban nem Esti-írásokat tett *ekkor* azzá. Egyik levelében is egyenrangúnak nevezte a 33-as kötetből kimaradt írásokat a bekerültekkel: 1933. június 22-én írta Stefan I. Klein műfordítónak, hogy küldi „az Esti-elbeszéléseket, melyek nincsenek benne kötetemben, de bízvást benne lehetnének”.¹⁵

Mindez lehetőséget teremt arra, hogy egy „ős-” *Esti Kornél* kötetet elképzeljünk, *feltételezzük*, mely szövegek képezték ennek anyagát.

Kosztolányi a nyilatkozattételkor (s előtte a gondolat megformálásakor) elsősorban a már létező Esti-írásokat (s nem a később azzá válókat) vette számba. Tehát szerepelhetett volna benne az *Újságíró* (Nyugat, 1925. nov. 1.), amely az *Esti Kornél* nyolcadik fejezete lett, az *Esti már megint jót tesz* (Nyugat, 1927. Karácsony), amely a tizenharmadik, a *Budapest, 1909. szeptember 10.* (Nyugat, 1929. jan. 1.), amely az ötödik, az *Esti és Elinger* (Új Idők, 1929. máj. 5.), amely a tizenhatodik, a *Csók* (Nyugat, 1930. júl. 1.), amely a harmadik, a *Kücsük* (PHV, 1930. aug. 3.), amely végül hetedik fejezetté vált, és *A világ legelőkelőbb szállodája* (Nyugat, 1930. aug. 16.), amely a tizenegyediké.

A hét novellából öt a *Nyugat*-ban jelent meg, ahol közlésük nyomatékossá, hangsúlyossá vált. Nem hírlapi vagy képes hetilapi zsurnál-publikációk voltak, hanem „komoly”, szépirodalmi mutatványok. A *Csók* ráadásul „Osvát Ernő emlékének” szóló szerzői ajánlással jelent meg a lapban, így Kosztolányi – ahogy Lengyel András írja – „többszörösen is igényes, irodalmi produkcióra vállalkozott.”

A novellát (s így a belőle „lett” Harmadik fejezetet) eddig is kitüntetett figyelemben részesítette a Kosztolányi-irodalom. Lengyel András tanulmányában alaposabb vizsgálatnak veti alá, s a novellában – a novellák kronologikus vizsgálatára alapozva – az *Esti Kornél* keletkezéstörténetének egyik legjelentősebb állomását látja: „1930 nyarán következik be jelentős fordulat”, írja, amikor a *Csók* „első mondatában Esti végre már Kornélként, azaz teljes nevén jelenik meg”, ugyanakkor nyilvánvaló, „hogy itt a *Vörös ökör*-ben megkezdett, hangsúlyosan „önéletrajzi” szövegalkítás időrendi folytatásáról van szó, [...] a *Csók* a *Vörös ökör* egyenes fabuláris folytatása. (Utóbb, a könyv kompozíciós egységében is egymást követő fejezetek lesznek ezek.)”

Lengyel András az *Esti Kornél* kötetben megjelent írásokat vizsgálja, s ezek között valóban a *Csók*-ban szerepel először keresztnévvel a főhős. Azonban az életműben nem ez az első előfordulása a névnek: több mint egy évvel korábban jelent meg az *Esti Kornél gondolatái* (PH, 1929. febr. 17.), ahol az alcímben – „Egy különc följegyzései” – rögtön egyik legfontosabb személyiségjegyével lett azonosítva. Csakhogy „Esti Kornél” a *Csók* megjelenéséig szinte a novelláktól függetlenül, csupán Kosztolányi publicisztikájában jelen lévő, gondolatokat, naplókát közreadó szócső volt, s éppen a *Csók*-ban lett az addig inkább *cselekvő* novellahős Esti és a *gondolkodó* Esti Kornél összegyúrva. Ez pedig éppen hogy nem cáfolja, hanem még inkább alátámasztja Lengyel András a *Vörös ökör*–*Csók*-novellapárra alapozott tézisét, miszerint a *Csók* megjelenésével „a valós szerzői én, a fiktív »Kosztolányi« és a fiktív Esti immár szétválaszthatatlan alakzattá szerveződött”. A közvetlenül a *Csók* után megjelent novellák is ezt igazolják, s példaként *A világ legelőkelőbb szállodája*

¹⁵ Kosztolányi Dezső: *Levelek – Naplók*. Bp., 1996. 690. Szerk.: Réz Pál.

és a *Boncolás* áll. Mindkettő ugyanis eredetileg „egyes szám első személyű narrációjú, s alcímeik szerint »Esti Kornél följegyzése«. Azaz, a történetet mindkettőben immár Esti meséli el (bár a szövegbe be sem lép), implicit szerzővé válik, de szerzőként mindkét szöveget mégis Kosztolányi jegyzi.” Ha a példasort még két, ugyanekkor keletkezett szöveggel egészítjük ki, egyértelművé válik, hogy ez a „játék” tudatosan és következetesen használt eszköze lett ekkor Kosztolányinak. A *Kücsük* ugyanis eredetileg „Esti Kornél útikalandjainból” alcímmel, egyes szám első személyű monológként jelent meg, s az *Esti Kornél rímeit* is ugyanekkor „közzétevő” Kosztolányi is ezt írta a verseket megelőző „jegyzetében”: „Az alábbi verseket barátom írta, akit önök már ismernek. Múltkor bukkantam rájuk, mikor útinaplóját lapozgattam. [...] Ezeket a játékokat az engedélye nélkül közlöm.”¹⁶

Érdeemes azt is megjegyezni, hogy a *Csókot* keletkezés szempontjából követő, alig egy hónappal később publikált *Kücsük* nagyon erős rokonságot mutat a *Csókkal*: mindkettőből egy vonatút történetét ismerjük meg, ráadásul egy olyan utazását, amikor a fülkében hárman ülnek: Esti, egy idősebb hölgy és a lánya. Csakhogy míg Kosztolányi az előbbiben egy kellemetlen élményt mesél el, az utóbbiban egy igencsak kellemest; s ez két lány el-lentétéből fakad: a *Csók* csitrije vajmi okos lányka, inkább pusztán ösztönlény, akitől Esti ösztönösen irtózik, Kücsük viszont több nyelven beszél, maga az intellektus; nem véletlen, hogy Esti is először intellektuálisan közeledik felé. Minden jel arra mutat tehát, hogy a *Csók* nemcsak fordulat volt az *Esti Kornél* keletkezéstörténetében, hanem kezdőpontja egy olyan – egyelőre még két hónapig lappangó, de egyre erősödő – folyamatnak, mely végül egy nyilatkozatban meg is nevezte a kötetformálási szándékot.

A híradásban továbbá azt is említette, hogy a tervezett kötet olyan írásokat is fog tartalmazni, melyek abban látnak majd először napvilágot. Nem tudjuk, mely írásokra gondolt. Talán néhány novellának magja már megvolt Kosztolányiban, de túlon túl merész feltételezés lenne itt címeiket megnevezni.

Közvetlenül a nyilatkozat után jelent meg a *Boncolás* című novella a *Nyugatban*.¹⁷ Ez az írás a korábbiakkal ellentétben fordított alakulástörténeten ment keresztül: egy eredetileg az Esti Kornél-szöveg vált nem-azzá, ugyanis – mint ahogy Péczely Dóra hívta fel rá a figyelmet – első közlésekor a novellának még volt alcíme: „Esti Kornél följegyzése”. A novellát Kosztolányi azonban nem vette fel egyik Esti-gyűjteménybe – s a *Tengerszem* más ciklusába – sem, s így, alcímétől megfosztva elkerülte az *Esti Kornél* elemzőinek figyelmét.

Pedig „sajátos” Esti-történet. Filozófiája, gondolatvilága ugyanaz, s ezt érezte meg Király István: „Éppúgy, mint az *Ének a semmiről*-t író Kosztolányi, a halál, a semmi felől nézve tudta ironikusan szemlélni Esti Kornél is az élet dolgait. A haláltudat volt a léthez való viszony szabályozója. »Mi fáj szivednek és szívemnek – Caesar, Napoleon korában« – írta az *Ének a semmiről*. Egybecsengett ezzel Esti Kornélnak az a hitvallása, mikor a halálveszélyen túlesve az előtte álló tárgyalásokra, utazásokra, munkákra gondolva: »Egy-szerre elmosolyodott. Azt érezte, hogy semmi se fontos. Csak az a fontos, hogy él.« Ahogy

¹⁶ Kosztolányi Dezső: *Esti Kornél rímei*. PHV, 1930. aug. 10. 5. In: Uő.: *Összes versei*. Bp., 1993. 718. Szerk.: Réz Pál. – A versek ráadásul Kosztolányi egyik rovatában, a *Vasárnapban* jelentek meg.

¹⁷ Kosztolányi Dezső: *Boncolás*. NY, 1930. szept. 1. 345–347. In: Uő.: *Összes novellája*. Bp., 1994. 1286–1290. Szerk.: Réz Pál.

ezt az érzést a *Boncolás* című Kosztolányi-novella még kifejtettebben megörökítette: végignézve egy hullaboncolást, felnőtt a hősből a kalandorpszichózis. »Azt éreztem – hangzott a gondolatösszegzés –, hogy a földön elhagyott vagyok, felelőtlen és szabad, s azt tehetsz, amit akarok. Azt éreztem, hogy a halál semmiség s az élet is éppoly semmiség.« Ez volt Esti Kornél számára is az egyik alapvető érzés.¹⁸

De a *Boncolás* – egyetlen olyan írásként, amely a *Nyugatban*, eleve Esti-történetként jelent meg, s később Kosztolányi kihagyta – mégsem került be a kötetbe. Pedig ha a sorozat részévé vált volna, a rész szerepeltetése regényszerűbbé tette volna az egészet. A novellában ugyanis Esti Kornél „életrajza” is újabb adalékkal bővül: megtudjuk belőle, hogy Kornél orvos szeretett volna lenni, hogy kisfiúként legszívesebben doktort játszott, és jellemének további, a gyermekkorban eredő sajátosságát is: „Pogánynak születtem, annyi bizonyos. Mióta eszemet tudom, utáltam a mítoszokat, a különböző hitregéket, különösen a keleti hitregéket, melyeknek zavaros bárgyúsága annyira meghamisítja az élet egyszerű és főszege tragikumát, hogy az olyan lesz tőle, mint holmi cifra és olcsó bazár. A meséktől is őszintén undorodtam. Düh fogott el, ha a kis, édes tündérekéről hallottam. Nem mintha a tündérek csodálatos tettein ütközött volna meg értelmem. Csak szegényeseknek, unalmasnak találtam őket. Az én tündéreim inkább a baktériumok voltak, melyek szintén láthatatlanok, de sokkal hatalmasabbak. A pestisbaktériumról például többet ábrándoztam, mint más gyermek Tündér Ilonáról.”

Azt pedig különösebben nem kell bizonygatni, hogy motívumszinten is szervesen illeszkedik az *Esti Kornél* történetei közé. Kosztolányi már az Első fejezetben utal Esti „örült” analízáló természetére, amikor az elbeszélőt a megtalált ázott verébfióka szárnyának kitépésére, szemének kiszúrására biztatja, s a boncolás motívuma a Harmadik fejezetben még részletesebben jelenik meg: „Sok kegyetlenség lakozott benne [ti. Estiben], sok vérengző, gonosz ösztön. Csak ő tudta, hogy mint kisdiák mit művelt a szegény legyekkel és békákkal a mosókonyhában berendezett titkos kízókamrában. Itt ő meg unokaöccse konyhakéssel boncolták föl a békákat s öreganyjuk macskáit is, meglékelték koponyájukat, kivették szemüket, vagyis rendszeres *vivisectió*-t folytattak, tisztán »tudományos, kísérleti alapon«, és öreganyjuk – ez a hangos, szeleburdi, rövidlátó asszony – váltig dühösködött, hogy bármiként ügyel, folyton eltűnnek a macskáik, minden évben tíz–húsz darab.”

Kosztolányi a Harmadik fejezetté alakított *Csók* című elbeszélést nem sokkal, két hónappal a *Boncolás* előtt tette közzé a *Nyugatban*. Mintha csak Esti múltjának ezt a „meglebbentett” részletét fejtené ki a *Boncolásban*: s mivel a novellák megírásukat tekintve időben egymás után következnek, ez ismét csak a tudatos kompozícióalakításra enged következtetni: ahogy a Második fejezetnek a Harmadik, úgy itt a Harmadiknak a *Boncolás* tekinthető fabuláris folytatásának: ahogy ott az elemi iskolában történtek után az érettségit követő eseményeket ismerjük meg, úgy itt az érettségi utáni egyetemi évekre kapunk bepillantást. Ismét visszautal gyerekkorára: „Nagyon korán boncoltam is, eleven és döglött állatokat. Ezzel bizonyára félelmemet iskoláztam. Hamarosan rájöttem; hogy a félelemnél is rosszabb a megijedés – a félelemnek ez a villámütése –, s hogy élénk képzeletem mindent ezerszeresen sötétebbnek fest, mint a valóság, és hozzá képest a valóság legtöbbször majdnem derűs, sőt megnyugtató. Ennélfogva rászoktattam magam, hogy alázatosan

¹⁸ Király István: I. m., 452–453.

elzarándokoljak a baj kútforrásához, hogy farkaszemet nézzek mindennel, ami szörnyű, riadalmas és förtelmes, s megbarátkoztam a pusztulás és rothadás legkülönbözőbb formáival, melyeken mintegy csak hűtözött, enyhületet keresett rémlátó fantáziám.” Viszont a novella fő története szerint a felnőtt Estit már nem kegyetlenség, hanem jellegzetesen a kíváncsiság vezérli, s valóban „tisztán »tudományos, kísérleti alapon«, vizsgálódik egy kórbonctan órán.

Más Esti-novellával is van átfedés. A korábban, ám eredetileg nem Esti-szöveggént megjelenő, később a *Tengerszem* ciklusában helyet kapó *Vendégben* (NY, 1930. márc. 16.) Esti a látogató kérdésére, hogy a halál-e a főadata, így válaszol: „Nem a halál – arról nem tudom, hogy micsoda, és így nem is törődöm vele –, hanem a meghalás. Ez már rám tartozik. Ezt el kell egyszer intézнем. Ez minden ember egyetlen komoly főadata.” A halál-meghalás e kettőssége a *Boncolás*ban is tematizálódik: „Izgattott mindenféle betegség. Miért? Azért, mert az elmúlás izgatott. Ha a halál rejtelmes szobájába nem nyithattam be – ez itt senkinek sem adatott meg –, legalább a halál előszobájában ácsorogtam.” A halál-meghalás megkülönböztetésén túl tovább „rokonítja” a két novellát az, hogy az alapvetően tragikus meghalást – végül is – mindkét esetben ironikusan (is) szemléli. A *Boncolás* végén ezt olvashatjuk: „Ezen a reggelen nagyon vidám voltam, és nagyon komoly. Azt éreztem, hogy a földön elhagyatott vagyok, felelőtlen és szabad, s azt tehetek, amit akarok. Azt éreztem, hogy a halál semmiség, és az élet is éppoly semmiség. / De azt is éreztem, hogy élni a legnagyobb dolog, és meghalni – az a tény, hogy egyszer végképp megsemmisülök – a legszörnyűsebb valami, amivel szemben – sajnos – mindmáig se sikerült végleges álláspontot elfoglalnom, mint azoknak, akik nálam mélyen érzőbbek, eszesebbek vagy becsületesebbek...” A *Vendégben* ennél nyíltabban jelenik meg az irónia: Kornél a vendég kérdésére, miszerint nem fél-e a meghalástól, azt válaszolja: „A halottak nagyon jó helyen lehetnek. Legalábbis évezredek óta még egyetlenegy sem kéredezkedett vissza.”

A megjelenés dátuma azonban nem a keletkezés időpontja, s könnyen elképzelhető, hogy a nyilatkozat után publikált novella a nyilatkozattétel előtt született. Annál is inkább, mert a *Mi készül?* híradása és a novella megjelenése között csak egy hét van, s így nagy a valószínűsége annak, hogy a *Boncolás* a nyilatkozat idején már készen volt. Ha így lenne, s Kosztolányi a nyilatkozat (tehát a koncepció kinyilvánítása) előtt írta a *Boncolást*, akkor a kötetből való kihagyása még indokoltnak is tűnhet. Mégpedig – paradox módon – éppen amiatt, mert túlságosan is illett volna bele, s a motívumok és gondolatok ilyenén egybefonódása, ismétlődése talán holmi csiriznek tűnne, mellyel az elbeszélő semmi esetre sem élhet a történetek egybefogására.

S hogy a nyilatkozat némiképp új megvilágításba helyezi a prózaíró Kosztolányi utolsó éveit is, vitathatatlan. Nem kőszá, elszórt Esti-történeteket írt már ezután, hanem tudatos terv szerint egységben s valamiféle kompozícióban gondolkodott, s bár a koncepciók időközben váltogatták egymást, a tudatosságot éppen a kötetből és a ciklusból kihagyott írások szemléltetik a legjobban. A *Magyar Hírlap* rovata „önéletrajzszerű novellasorozat”-ot említ. Ebbe a műfaji meghatározásba a Péczely Dóra által az Esti Kornél-korpusz részeinek tekintett naplók, feljegyzések és gondolatok nem férnek bele. Tehát a négy, 1930 augusztusa előtt született ilyen jellegű írás (*Esti Kornél gondolatai. Egy különös följegyzései*, Pesti Hírlap Vasárnapja, 1929. febr. 17.; *Esti Kornél gondolatai*, PH, 1929. máj. 26.; *Esti Kornél gondolatai*, PH, 1929. jún. 16.; *Esti Kornél naplója*, PH, 1929. okt. 13.) minden bi-

zonnyal nem szerepelt volna a tervezett kötetben, s a négy epikus elbeszélés (*Esti és a halál*, PH, 1929. aug. 18., *Zár*, PH, 1929. szept. 1., *Lajcsi bácsi*, PHV, 1930. febr. 9. és *Pilla*, PHV, 1930. jún. 29.) amely ekkor már kész volt, szintén kimaradt. (Ide kívánczok a megjegyzés: Péczely Dóra téved, amikor felkiáltójelen az Esti Kornél-szövegkorpuszba sorolja a *Kornél másodszer is meghal* [PH, 1928. jan. 8.] című írást,¹⁹ hiszen e történet éppen hogy nem Esti-írás: a vezetéknev nem jelenik meg benne, az elhunyt csak keresztnevéen szerepel, s mivel az Esti Kornél név csak később tűnt föl az életműben – addig a hős csupán Estiként volt jelen –, semmilyen csupán Kornél nevű szereplő nem azonosítható biztosan vele. Ráadásul a *Kornél másodszer is meghal* egyáltalán nem illik a fabulába, melyre, láthattuk, Kosztolányi kiváltképp a korai szakaszban igencsak ügyelt. – A Réz Pál által kéziratból közölt *Esti megtudja a halálhírt* [1930?] című novellisztikus írást pedig a *Mostoha* részeként értelmezem.) És a nyilatkozat után Kosztolányi két kivétellel (*Tanú*, PHV, 1931. nov. 1. és *Az orvos gyógyítása*, PH, 1933. jan. 22.) csakis olyan Esti Kornél epikus történeteket (tehát nem gondolatokat, naplókat, alkalmi vallomásokat) írt, melyek később bekerültek valamely kötetbe.

Az Esti Kornél alakjában rejlő lehetőség 1929-ben erősödött fel Kosztolányiban (erre utal az ebben az évben született írások nagy száma), a kötet formálás igénye pedig 1930 nyarán. A szerzői nyilatkozatot (aug. 24.) két hónapon belül öt olyan írás veszi körül, amely megerősíti a terv szándékának komolyságát: *Csók* (júl. 1.), *Kücsük* (aug. 3.), *Esti Kornél rímei* (aug. 10.), *A világ legelkelőbb szállodája* (aug. 16.), *Boncolás* (szept. 1.). További kutatást igényel, hogy megvizsgáljuk, mi volt Kosztolányi élettörténetében az a változás, amely éppen ekkor váltotta ki azt a folyamatot, amely az addig csak alkalmilag használt szereplőből ilyen összetett alakmást, szerzői alteregót hozott létre az éintegritás védelmében.

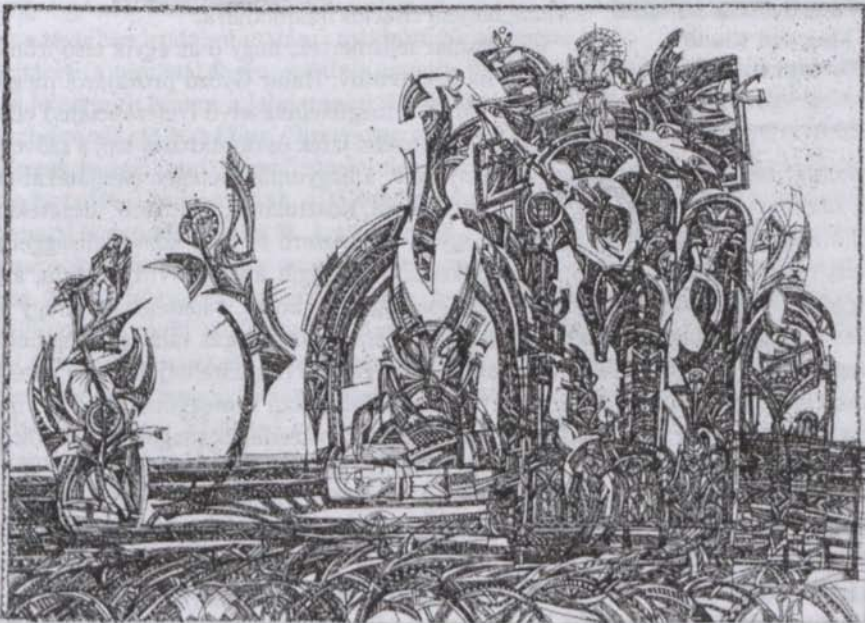
A terv azonban nem valósult meg ekkor; s az *Esti Kornél* végül, hosszas formálódás-alakulás után, 1933-ban látott napvilágot.

A ciklusformálás igénye azonban megmaradt a kötet megjelenése után is. Sőt szinte rögtön azután Kosztolányi tervezni kezdte az újabb gyűjteményt. Erről tanúskodik a hagyatékban található egyik kézírásos vázlat, amely az *Esti Kornél utolsó kalandjai* című ciklust vázolja.²⁰ A vázlat az alábbi címekből áll: „Esti Kornél utolsó kalandjai // *Omelette à Woburn* / Esti Kornél vallomása / 1933 / Esti Kornél halála”. Ez utóbbi talán még csak terv a tervben, *Esti Kornél halála* című elbeszélést ugyanis nem ismerünk, valószínűleg azonban a később *Az utolsó fölolvadás* címet kapott (s eredetileg *Esti Kornél búcsúja* címen megjelent) novelláról van szó, mely talán csak kéziratban volt meg (1933. december 14-én jelent meg a *Pesti Hírlapban*), esetleg terveztként. (Az *Omelette* az egyetlen a sorban, amelyik eredetileg nem Esti-történetként jelent meg, át kellett dolgozni – talán ezt a szándékot jelöli az aláhúzás.) A kéziratlap alsó felén az *Egy asszony beszél* című ciklus vázlata egyértelművé teszi, hogy a már ekkor formálódó – s később *Tengerszem* (1936) címen megjelenő – újabb novelláskötet egységeit tervezte itt Kosztolányi. Végül is ennek második részébe került újabb tizenhét történet, *Esti Kornél kalandjai* cím alá. S hogy Kosztolányi mennyire magáénak érezte ezt az önkifejezési formát, nemcsak a megírt tör-

¹⁹ Péczely Dóra: I. m.

²⁰ MTA KK Ms 4613/5.

ténetek jelzik, hanem az el nem készült művek tervei is. Hogy Esti Kornél regényhőssé és egy színdarab szereplőjévé is vált volna, azt tudjuk a *Mostoha* kiadott regény- és színdarabtöredékeiből és jegyzeteiből, a nagyepikai (és drámai) forma mellett azonban Kosztolányi az 1933–1934-es évekből ránk maradt és kiadott feljegyzései is számos Esti Kornél-novella ötletét őrizték meg. A megírt és megjelent novellák – pl. *A csók* (EK III.), *Az utolsó fölolvadás* (TSZ 17.), *A világ vége* (TSZ 7.), *Aranyeső* (EK VI.), *Ezerkilencszázharminchárom* (későbbi változata: *Barkochba* – TSZ 16.) mellett, több ki nem dolgozott Esti Kornél-novella ötletét is ismerjük. Ilyen például az *Esti és a kínzás*, az *Estinek fia születik*, *Esti morfinista* (ezt kétszer is lejegyezte), az *Esti és a humor és a látszat halál*, a *Kismariska*, az „Esti és Eyne báró” vagy az „Esti és Havas esete”.²¹ Talán később ezekből is kialakult volna egy ciklus, s talán egy kötet. Bár Kosztolányi a cikluscím megváltozásával, az „utolsó kalandjai” jelzőjének elhagyásával mintha nyitottabbá tenné a *Tengerszem* ciklusát, a főhős halálával záródó *Az utolsó fölolvadás* után nem lehetett érdemben folytatni a történetet, s miképpen a Kosztolányi-életmű éppen a *Tengerszemmel*, úgy Esti Kornél élete ezzel a novellával teljesedett lezárt, kerek egészé.

²¹ Kosztolányi Dezső: *Napló. 1933–1934*. Bp., 1985.